

А. А. Моренчук – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій ВНУ імені Лесі Українки

А. А. Моренчук – здобувач докторантської програми PhD кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу ВНУ імені Лесі Українки

Політико-психологічні витоки агресивності путінської ідеології

Якщо спробувати проаналізувати проблему ідеології путінського режиму, то можна зіткнутися із низкою суперечливих підходів. Деякі автори стверджують, що у В. Путіна зовсім немає ніякої ідеології. Він прикриває зручними гаслами клептократичний, корумпований режим, що спрямований на забезпечення розкішного життя еліті та певних подачок за рахунок надприбутків з продажу сировинних запасів населенню.

Вітчизняні та зарубіжні вчені по-різному визначають природу та сутність цього режиму. Так, Д. Трейсман та С. Гурієв вводять спеціальні терміни для такого феномену – «інформаційні диктатори», або «спін-диктатори». При цьому поняття «спін» розуміють як маніпуляція інформацією. Як говорить сам С. Гурієв, найкраще це можна перекласти як «диктатори обману», або «диктатори іміджу». Їх суть зводиться до того, що їм не потрібна окрема ідеологія. Вони прикидаються демократіями для того, щоб користуватися благами цивілізації [1].

Історик М. Зигарь також зазначає, що коли В. Путін прийшов до влади у нього була відсутня власна ідеологія. Тоді її формувало його оточення – ліберальне і прозахідне. Під час першої каденції він поводився як прозахідний лідер. Обговорювалося навіть питання приєднання РФ до НАТО. Однак, після кожної «кольорової революції» у країнах колишнього СРСР почали розквітати теорії змови. Найсильнішою точкою розриву стали протести 2011–2012 рр. В. Путіна заділо, що освічений середній клас, який він вважав своєю

електоральною базою, вийшов на вулиці протестувати проти нього. Після цього він почав робити ставку на представників робітничих професій, малоосвічених, схильних до націоналізму, для яких гордість за країну є джерелом особистого задоволення. В. Путін, за словами М. Зигаря, реставрував уявну синтетичну імперію: «трохи сталінізму, невелика доза дореволюційної Росії, крапелька православ'я та декілька радянських атрибутів. Така гібридна ідеологія приваблює та поєднує більшість» [2].

А. Колесников цю еволюцію пояснює так: до 2014 р. діяла формула «ковбаса в обмін на свободу», а з 2014 р., коли економіка Російської Федерації почала переживати труднощі у зв'язку із запровадженням санкцій – «Крим і духовні скріпи в обмін на свободу» [3]. Т. Станова, у свою чергу, звертає увагу на тенденцію, яка полягала у тому, що запущена ідеологія згодом вийшла з під контроль В. Путіна: «Становлення державної ідеології непомітно обмежує сферу можливостей для політичного лідера, задає йому рамки для риторики, які раніше він міг вільно визначати сам... Чим далі крокує ідеологія по країні, тим слабшим стає інститут політичного лідерства. Спочатку лідер стає залежним від ідеологічних установок, а згодом фактор особистості розчиняється і для системи стане не важливо, хто стоїть зверху» [4].

В умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну Т. Снайдер прирівнює путінський режим із нацистським і подає для англійської аудиторії значення терміну «рашизм» – утвореного від слів раша і фашизм [5]. Нова російська ідеологія заснована на архаїзації масової свідомості, явищі, яке можна назвати «сакралізацією несвободи»: перебуваючи в «обложеної фортеці», оточені зовні зовнішніми ворогами, а зсередини «п'ятою колоною», люди починають відчувати до лідера «осадженої фортеці» щось на зразок стокгольмського синдрому, переймаючи його логіку та обстоювати його інтереси, відчуваючи себе членами його команди. Підтримка ідеології влади стала способом адаптації до зовнішніх обставин, конформізм – способом виживання, «духовність» – методом виправдання «правильності» своєї соціальної поведінки [3].

Успіх консервативної, агресивної ідеології в середовищі російського суспільства пояснюється не лише путінською політичною еволюцією. До цих установок близькі самі росіяни, які звикли існувати в агресивній

радянській ідеологічній матриці «холодної війни». Він лише вловив та підхопив існуючий суспільний запит. Російське суспільство має тоталітарний характер. Ще відносно недавно його можна було б назвати посттоталітарним або авторитарним, але В. Путін, ліквідувавши незалежні ЗМІ, розчистивши політичне поле від можливих опонентів та зміцнивши позиції силовиків в країні, повернув систему до тоталітаризму.

Так, останнім часом чітко проявляється одна з його ознак, яку свого часу виділив З. Бжезинський: якщо суспільство проявляє лояльність до недемократичної держави шляхом дотримання заборон – то це авторитаризм, а якщо вже виконує спеціальні вимоги та приписи, то це вже тоталітаризм: «*must not*» доповнюється опцією «*must do*» [6]. Багато хто з аналітиків наголошують, що якщо донедавна російській владі було достатньо того, щоб люди не критикували її, то тепер цього мало – від них очікують відкритої демонстрації лояльності.

На психологічному рівні для тоталітарної свідомості притаманна штучно змодельована система координат [7]. Вимагаючи внутрішньої консолідації суспільства, його поступок на користь державним інтересам, тоталітаризм мусить пояснити необхідність таких кроків. Це відрізняє його від диктаторського режиму, якому, як правило, нічого пояснювати не потрібно, бо він опирається, в першу чергу, на силовий примус. Тоталітарна система формує уявлення про простір у вимірах, що зовнішній світ націлений на знищення їхньої держави і суспільства, і що сама ця держава, на відміну від її ворогів, є носієм найкращих моральних цінностей. Формуючи уявлення про зовнішніх ворогів виникає необхідність пошуку і ворогів внутрішніх. Так, в Стратегії національної безпеки РФ у редакції 2015 р. вказано: «Здійснення Російською Федерацією самостійної зовнішньої і внутрішньої політики зумовлює протидію з боку США та їх союзників, що прагнуть зберегти своє домінування у світових справах. Політика стримування Росії, що здійснюється ними, передбачає здійснення на неї політичного, економічного, військового та інформаційного тиску» [8].

У редакції 2021 р. ці положення викладені ще більш детально: «Розхитування загальновизнаних норм та принципів міжнародного права, ослаблення і руйнування існуючих міжнародних правових інститутів, тривалий демонтаж системи договорів та угод у сфері контролю над озброєннями ведуть до зростання напруженості та

загострення військово-політичної обстановки, в тому числі поблизу державного кордону Російської Федерації. Дії деяких країн направлені на інспірування у Співдружності Незалежних Держав (СНД) дезінтеграційних процесів з метою руйнування зв'язків Росії з її традиційними союзниками. Низка держав називає Росію загрозою і навіть військовим противником... Абсолютизується свобода особистості, здійснюється активна пропаганда вседозволеності, аморальності та егоїзму, насаджується культ насильства, споживання і насолоди, легалізується споживання наркотиків, формуються суспільства, що заперечують природне продовження життя... Традиційні російські духовно-моральні та культурно-історичні цінності піддаються активним нападам з боку США та їх союзників, а також з боку транснаціональних корпорацій, іноземних некомерційних, релігійних, екстремістських і терористичних організацій» [9].

Показово, що США та їхні союзників у цьому документі ставляться в один ряд з екстремістськими та терористичними організаціями. «Абсолютизація свободи особистості» тут стоїть поряд із «активною пропагандою вседозволеності, аморальності та егоїзму». При цьому такі формулювання містяться в офіційних документах. Пропагандисти ж на державних каналах не такі стримані у своїх характеристиках.

Пошук та ідентифікація ворогів зумовлює агресивність. Дослідження показують, що у російському соціумі тоталітарна свідомість спричинила формування специфічного феномену. Закритість, недовіра і агресивність держави на міжнародному рівні породила транзит цієї моделі всередину суспільства. Причому відбулось це в 1970–1980 рр. – як компенсація ослаблення зовнішньої тоталітарної системи знизу виникла доморощена квазітоталітарна система. Своїми силами створювалась ще одна несвобода – всередині вже існуючої загальної. Проявом цих процесів стала поява великих банд, що поділили практично всі міста на ворогуючі між собою райони. Ворогів, зазвичай, визначали за територіальним принципом – наприклад, «заводські» проти «центрових» і та ін. Але замикання і агресивність опустилися до ще більш локального рівня – окремих квартир. Як резюмував це А. Архангельський: «кухня і двір – точки зборки радянськості... Радянські кухня і двір – це місця добування, розробки і виготовлення конфлікту» [10]. Знову ж таки симптоматично, що саме на дворовий досвід свого становлення дуже часто посилається й сам В. Путін. При

цьому таке психологічне оформлення тоталітарної свідомості, як це не парадоксально, припадає вже на період після розпаду СРСР. Той же А. Архангельський відмічає: «Унікальність людини путінської епохи в тому, що в багатьох своїх проявах вона сьогодні виглядає ніби більш радянською, ніж при радянській владі... Радянська людина розкрилась повністю лише в пострадянській час» [10]. Ідеї демократії, свободи, відкритості, толерантності не прижилися на російському ґрунті. Натомість путінська пропагандистська машина вступила у резонанс із пануючими суспільними настроями. Рашизм із його зверхністю та ненавистю до інших – «чурок», «хохлів», «піндосів», «гейропейців» тощо не був ноу-хау В. Путіна, а був притаманним для більшості росіян. Так само як спотворений погляд на історію та місце Росії у світових процесах.

Більшість росіян радо вітають агресивність і брутальність, що звучать з вуст офіційних осіб або пропагандистів, на кшталт: «дебіли, бл...» [11] (Міністр закордонних справ РФ С. Лавров на прес-конференції з міністром іноземних справ Саудівської Аравії у 2015 р.), «Подивись на мене, очі не відводь, що ти очі відводиш?» [12] (заступник постійного представника РФ при ООН В. Сафронков у зверненні до представника Великобританії в ООН М. Райкрофта у 2017 р.), «Нравітса не нравтса – терпі моя красавица» [13] (Президент РФ В. Путін в лютому 2022 р. процитував вульгарну російську частушку в контексті України незадовго до повномасштабного вторгнення). Вище державне керівництво країни спілкуються мовою насильства і агресії.

Так проявляється один із психологічних прийомів – коли хтось хоче заручитися чиеюсь симпатією, почати маніпулювати кимось – він починає повторювати рухи та інтонацію свого співрозмовника, ніби перетворюватись у його дзеркальне відображення. Так і російська влада після деяких неуспішних спроб реформуватися та модернізуватися, зрештою знайшла просту й на якийсь час ефективну модель забезпечення своєї популярності – задовольнити ключові запити свого населення: «імперськість», «обраність», «велич».

Однак, вибудована російським державним керівництвом модель поведінки «агресивного гопника», зрештою веде державу і суспільство до закономірного фінішу – краху та лави підсудних. Ніхто в цивілізованому співтоваристві не хоче мати в себе під боком агресивного неадекват, та ще й такого, що погрожує застосуванням

ядерної зброї. Чого варті в цьому контексті слова В. Путіна: «Ми, как мученікі, попадем в рай. А они простодохнут» [14] (промова на міжнародному форумі «Валдай» в Сочі у 2018 р.).

Натомість, героїчний опір українців формує нові геополітичні реалії, в яких агресор буде переможений і покараний. Путінська ідеологія неконструктивна. Вона бере енергію не з візії майбутнього розвитку, а повернута в минуле, яке, до того ж, глибоко спотворене та міфологізоване. В умовах військових поразок в Україні та поглиблення стагнації економіки вона стрімко втрачає ресурси для мобілізації населення. Російська влада вже не може запропонувати населенню ні «ковбаси», ні «Криму». Агресивність та авантюризм її політики веде до катастрофи і зараз уже починають вимальовуватися її обриси. Що стосується російського соціуму і як він переживе крах цієї системи, зараз можна робити лише певні припущення. Чітко зрозуміло те, що після тривалої ейфорії, нав'язаною пропагандистською машиною, зустріч із реаліями приведе до глибокої психологічної кризи.

Таким чином, путінський режим пройшов складний і суперечливий шлях у процесі формування політичної ідеології. Починаючи із доволі ліберальних позицій, зрештою, під страхом демократичних виступів і поширення хвилі «кольорових» революцій, перейшов до правих, консервативних поглядів, що намагається еклектично поєднати в собі традиції царської Росії, сталінського режиму та православних канонів. Водночас спостерігається тенденція, що ці ідеологічні установки не були нав'язані зверху, а скоріше підхоплені владою із середовища самого російського соціуму, де на них існував стійкий запит. Їх корені тягнуться ще з часів тоталітарної доби СРСР, у якій зовнішня замкнутість, агресивність та недовіра транслиювалися всередину суспільства і відклалися як в картині світу, так і в поведінці населення. Путінський режим уміло розвинув та посилив ці тенденції, ще глибше зануривши росіян у матрицю «оточеної фортеці», що захищає традиційні цінності та якій загрожують умовний Захід, НАТО, «український фашизм», «Гейропа» та ін. При цьому яскраво проявляють себе шовінізм, агресивність, брутальність. Однак, ця конструкція починає переживати серйозну кризу в умовах військових поразок в Україні та перенапруження економіки, що під дією міжнародних санкцій опинилася в ізоляції. Позитивного виходу для російського керівництва із ситуації, в яку вони себе втягнули, не

проглядається. Так само глибоке розчарування і потрясіння чекає і самих росіян, яким доведеться стикнутися з реальністю втрати позицій впливової держави на світовій арені, краху військового, економічного та культурного потенціалів, пресом міжнародних санкцій та репарацій.

Список використаних джерел

1. Яблоков И. «Обман и страх – главные орудия автократа»: разговор с Сергеем Гуриевым. *OpenDemocracy. Free thinking for the world*. URL: <https://www.opendemocracy.net/ru/spin-diktatury-guriev-yablokov/> (дата звернення: 14.02.2023).
2. Liberation: Никто в России, даже в верхах, не хочет думать о будущем. *Хартыя'97%*. URL: <https://charter97.org/ru/news/2018/1/26/277413/> (дата звернення: 14.02.2023).
3. Колесников А. Российская идеология после Крыма. Пределы эффективности и мобилизации. *Carnegie Endowment for International Peace*. URL : <https://carnegieendowment.org/2015/07/07/ru-pub-60606> (дата звернення: 04.03.2023).
4. Становая Т. Чем угрожает Путину новая российская идеология. *Carnegie Endowment for International Peace*. URL : <https://carnegiemoscow.org/commentary/59679> (дата звернення: 25.02.2023).
5. Читайло О. Рашизм – страшніший за фашизм і нацизм: як сформувалась сучасна ідеологія РФ. *Факти*. URL: <https://fakty.com.ua/ua/svit/rosiya/20220911-rashyzm-strashnishyj-za-fashyzm-i-naczyzm-yak-sformuvalasya-suchasna-ideologiya-rf/> (дата звернення: 25.02.2023).
6. Zbig: The Strategy and Statecraft of Zbigniew Brzezinski / Ed. by Ch. Gati. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2013. 252 p.
7. Почепцов Г. Простір і час у тоталітаній свідомості. *Політологічні читання. Українсько-канадський щоквартальник*. 1993. № 1. С. 231–244.
8. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации. *RGRU*. URL: <https://rg.ru/documents/2015/12/31/nac-bezopasnost-site-dok.html> (дата звернення: 27.12.2022).
9. О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации: Указ Президента Российской Федерации от 02.07. 2021. № 400. *Президент России*. URL: <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/QZw6hSk5z9gWq0plD1ZzmR5cER0g5tZC.pdf> (дата звернення: 27.02.2023).
10. Архангельский А. Майнинг конфликта и катастрофы. Чем путинский человек отличается от советского. *Carnegie Endowment for International Peace*. URL: <https://carnegiemoscow.org/commentary/75408>.
11. Сергей Лавров: «Дебилы, ...». *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Tfh1FGaIHRw&ab_channel=%D0%9A%D0

%BE%D0%BC%D0%BC%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B0%D0%BD%D1%82%D1%8A (дата звернення: 27.02.2023)..

12. В.К. Сафронков англичанину в совбезе ООН в глаза мне смотри! *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=CvKvw-q-q7o&ab_channel=%D0%A0%D0%B5%D0%BF%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0 (дата звернення: 27.02.2023)..
13. Путин: нравятся не нравятся – терпи, моя красавица. *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=MBlaRRrkYIc&ab_channel=NewsBlockUkraine (дата звернення: 07.03.2023).
14. Путин: «Мы, как мученики попадем в рай. А они сдохнут». *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=IO_AjWjjfC0&ab_channel=%D0%92%D0%B3%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8F%D1%85%D1%83%D0%93%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B0 (дата звернення: 01.03.2023).